

szemle

Horogra akasztott tenger

TOLNAI OTTÓ: BALKÁNI BABÉR

A babér, a babérkoszorú a diadalt, a győzelmet, a hatalmat szimbolizálja, babérkoszorú kerül a hadvezér és a költő fejére, a babérfát pedig a görögök Apollónnak szentelték. Tolnai Ottó másodszorra kiadott verseskötetében azonban a babér a Balkán jelképe lesz. Ez a babér – amellet, hogy megőrzi eredeti jelentésrétegeit, főként a költészetre vonatkozólag, hiszen a szerb írók kezében olajág és babér van (*Abogy*) – más jellemvonásit is megmutatja, a balkáni babér sokkal inkább „cianid-tartalmú” (*Kondor két király-képe*), „éles és kesernyés”, melynek illata képes elvenni a „hullák bűzét” a világháború ideje alatt (*Abogy*). Ugyanakkor mégiscsak „állóképes” – és itt gondolhatunk a babérra mint a halhatatlanság szimbólumára is –, ez a jelző a kötet kontextusában a megmaradást, az életben maradást is jelentheti. A *Balkáni babér* anyaga ugyanis a délszláv háborúk alatt gyűlt össze, majd 2001-ben a *Jelenkor Kiadó* gondozásában jelent meg először.

Noha a háború alapvetően meghatározza a kötet szövegeit, a Balkán mégsem csupán a volt jugoszláv népek egymás ellen fordulását jelenti, sokrétű, mediterrán-jellegű világa a Tolnai költészetéből jól ismert azúr Adriával egyetemben az ott-hont, az irodalmi és személyes hagyományt, a sajátot is jelöli. Dr. Brenner és Desiré alakjai a *Balkáni babérban* is végigkísérik a szövegeket, ahogyan képzőművészek (Jovánovics Jován) és vajdasági író társak (például a magyar-zsidó származású szerb író, Danilo Ki) nevei is többször felmerülnek, közös történetek vagy a közös hagyomány kapcsán. Az pedig, hogy a vajdasági író lét kulturális értelemben nem(csak) veszteséggel jár, sőt akár gazdagabb hagyományt jelent, abból is kiderül, hogy a Balkánon kívül Pesthez és Pilinszkyhez milyen szervesen kapcsolódik a kötet második fele. A határon inneni kultúrához és élethez képest azonban a legnagyobb többletet az Adria jelenti: „én egy olyan magyar költő vagyok, akinek van tengere” (*Spiritusz, avagy jó volt ráébredni*). Az Adria végighullámzik a szövegeken, kiindulási és viszonyítási pont, a kisebbségi létben is saját, otthonos.

A kötet két nagyobb egysége közül az első, a *Balkáni babér*, egymáshoz kevésbé látványosan kapcsolódó verseket foglal magába, míg a második, címét viselő ciklus versei jobban összetartozónak látszanak. Egyfelől a több szövege felidézi Pilinszkyt, néhol mint olyan költőt, aki Pesten él és Pestet jelenti (*Ballettpatkányok*), máskor mint az Újvidékre látogatót, aki a felolvasás közepette Tolnai „szakállába kapaszkodik” (*Pilinszky Újvidéken*). A Pilinszky-versek nagy része reflektál arra a térbeli és helyzetbeli különbségre, ami a két költő között van (pl. *Pilinszky kiskanala*), ugyanakkor erőteljes jelenlétük a kötetben Pilinszky háborús

költészetével is összeköthetőnek látszik. (Vö. Bányai János, *Kibagyások és egybeírások. Tolnai Ottó*: Balkáni babér. In.: Uő. *Költő(k), könyv(ek), vers(ek). Könyv és kritika IV.*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2010.) Másfelől, a Pilinszky-verseken túl, a második egységet három szerkezetileg hasonló szöveg, az *Érzékiség gyónásom*, a *Pilinszky az IN MEMORIAM CELAN-t készülő meg nemírni*, valamint az *Adriadalom* tartja össze. Hosszan hömpölygő, oldalakon átívelő szövegek ezek, melyek vissza-vissza utalnak a kötetben korábban szereplő motívumokra konkrétan vagy asszociatív módon.

A könyv egészére jellemző az asszociatív szövegvezetés, a verssorok szabadon kezelése. A próza és líra határán való lavírozás itt is megtörténik, s ahogy más köteteiben, a *Balkáni babér*ban is utalások fedezhetők fel korábbi művekre. A szövegek ritmusát nagyban alakítja a központosítás hiánya, amely egyrészt lassíthatja az olvasást, miközben nyitottabbá válnak a versek a többféle értelmezési lehetőség felkínálásával. A gondolati egységek széttagolódnak, amihez nemcsak a központosítás hiánya vezet, hanem az is, hogy nem egyeznek a sortörésekkel. Gyakran egy-egy asszociáció, rím tartja össze az így szétválasztott értelmi egységeket, ugyanakkor néhol éppen ezek az eljárások (pl. belső rímek) törik meg az olvasás ritmusát. A *kisgyerek nyelve* című szövegben jól nyomon követhető az a szövegvezetési technika, amely a kötet egészére jellemző: „Még nem zuhognak a hó márványtömbjei / csak a zúzvara jégszörzete borzolódik / most húz bőrt a tócsára a fagy / a kisgyerek nyelve / rézkilincsre fagy kitépetik / az idén még találhatsz rózsát / lépd át a fagyal nyírt falát / kertünkben találhatsz rózsát / találhatsz rózsát még decemberben is / hosszú mohó ujjad rózsához koccan / akárha porcelán kagylón / apró piros cserép-hangszeren matat / hangszer nyaggatni hogy szeretted / hosszú mohó ujjad rózsához koccan / a szív is hasonlóan ég ki / fagy a sárga agyagba”. Az első három sor versritmusát nagyban meghatározzák a „zuhog” – „zúz” – „húz” egymásra hangzásai, miközben a fagy egyszer főnévként, másszor igeiként való használata és egymásra rímeltetése megtöri az olvasást, amelynek köszönhetően cezúra áll a „kitépetik” szó előtt, mintegy pótolva a vesszőt vagy a hiányzó „és”-t. A rózsá és piros cseréphanyszer asszociációs sorába pedig várhatóan kapcsolódik be a szív, melynek kiegészése visszakapcsol a szöveg elejéhez, a „fagy”-hoz.

Azonban a fentihez hasonló szerkezeti eljárások egységes mivolta és a kötetben jelenlévő személyesség ellenére sem mondható, hogy homogén lenne a *Balkáni babér* anyaga, ami többek közt a könyv alcímével (*Katalekták*) is összefüggésbe hozható. A katalekták egyfelől jelentik a régi szerzők műveinek fennmaradt töredékeit, másfelől a régi szerzők műveiből vett válogatást. Ekképpen a kötet töredékekből, szemelvényekből áll, nem utolsó sorban érdemes azt is megemlíteni, hogy katalexisnek nevezik a verssor utolsó ütemének csonkaságát is. A *Katalekták* alcím így egyrésztől lazítja az egymás mellett álló versek kapcsolatát, lévén szemelvények, emellett hangsúlyozza a csonkoltságot (töredékek), amely szintén összefüggésbe hozható a háborúval, a területek vagy épp az emberi testek csonkolásával („megetették vele a szemeit / meg szép kék nagy szemeit.” *Halvány dunszt*). A *Balkáni babér* szövegei mindemellett nagyon személyes jellegűek, miközben valamilyen módon a kötet képes felvázolni egy általánosabb Balkán-tapasztalatot, a balkáni háborúkra való reflexióknak is köszönhetően. A személyes-

ség bizonyos pontokon egészen az önéletrajzi elemek beemeléséig jut, így a barátok, művésztársak, de a család felbukkanása is gyakori, Lea lánya például név szerint is többször szerepel. Az önéletrajzi ihletettség legszemléletesebben *A törtyűs pogácsa* című szövegben érhető tetten, ahol a már kilencven éves dédapa sehogy sem boldogul egy pogácsa elfogyasztásával, majd a dédunoka, Janka kiveszi kezéből, majszolni kezdi, de az utolsó falatot odanyújtja a dédapának, s ezzel a gesztussal a kilenc hónapos dédunoka megeteti dédapját. Tolnainál azonban ez az életképjellegű vers sem csupán rögzítése egy családi pillanatnak, apján, lányán és unokáján keresztül felvázolja a családtörténetet, s ezáltal valamelyest a történelmet is. A dédapa 1913-as születése, Lea franciaországi tartózkodása és Janka első fürdése az Adriában Velencénél (s nem a balkáni oldalon!), majd Palicsfürdő (ahol a nagyapa, Tolnai Ottó él) és Magyarkanizsa (a dédapa otthona) meglátogatása a különböző generációk életútját körvonalazza.

Am a személyesség, a saját tapasztalat más helyen példázatként is állhat, ez történik a *Lötyöge* című szövegben, amely a háborúba való beavatkozás általánosabb kérdését veti fel. A megválaszolhatatlanság vezet végül oda, hogy egy gyerekkori emlékekkel állítódik a kérdés párhuzamba, Lötyögével, a gyerekkori baráttal, aki bár nagyon erős volt és hirtelen haragú, valamint el is játszotta, hogy megveri azt, aki őt „megsértette”, de valójában haragja játék volt, színlelés („fogjatok le, mert megölöm / és akkor mi úgy tettünk / mintha lefognánk / még nyögtünk is hozzá”). Más szempontból is érdemes azonban ennél a szövegnél kicsit elidőzni, noha az 1993-as datálás és a kérdés („be kell-e avatkozni boszniában / kis(csonka)-jugoszláviában / azaz hát montenegróban szerbiában”) egyértelműen referencializálja a verset, ám mégis talán ez az egyik olyan szöveg, amely 2014-ben is aktuálissá tette a kötet olvasását és újbóli kiadását. Mert nem csak a beavatkozás kérdését tehetjük fel magunkban a vers kapcsán, akár Ukrajnára vonatkozólag is, de a *Lötyöge* az egymás mellett élő népek állandó konfliktusait, a másiktól való rettegést, a „fantomfájdalmat” is megmutatja, amely két, akár eltérő vallású, akár területileg bonyolult kapcsolatban élő ország esetében és fennállhat. A beavatkozás és be nem avatkozás konfliktusa végigvonul a szövegen, két hang áll egymás mellett, az egyik, amely a genocídiumot megakadályozandó a beavatkozás mellett foglal állást, a másik az otthonát féltő perspektívából ellenzi azt: „jaj sajnós nagyon is be kell / mert ha nem avatkoznak be / akkor genocídiumot fog végrehajtani egy nép / egy nép / szegény nép / amelyen genocídiumot hajtottak végre [...] amely ismét úgy érzi valóban úgy érzi / mintha genocídiumot hajtanának végre / úgy is hogy maga hajtja végre / a genocídiumtól való félelmében [...] ó dehogyis kell / nem jaj nem kell / épeszű ember hogyan is óhajthatná / bombázzák szüleit családját”. Mivel azonban egyik érv sem tud erősebbnek bizonyulni a másiknál, s valójában már a kérdés feltevését is visszavonná a szöveg, mondván, legfeljebb versben lehet ilyenmire rákérdezni és válaszolni, de a hang „versül tudni” többé már nem tud, így példázatként felhossa a fent említett *Lötyöge* történetét, ekként hagyva függőben a tényleges választ. Ez a megoldás pedig arról tanúskodik, hogy etikai értelemben lehet, hogy ez az egyetlen válaszlehetőség.

A kötet egésze azonban, mint már jeleztem, nem merül ki a balkáni háborúk problematizálásában, a kisebbségi lét kérdése, a tenger motívuma vagy különböző

látványok aprólékos leírása, mint az *A falimgó térde* című szövegben is látható, ugyancsak jellemzői a *Balkáni babémak*. A madár, melynek „térdkalácsa csúnyán gyűrött”, Tolnai szövegében képes felidézni teljesen különböző költészeti hagyományokat Rilketől Mandelstamon át John Donne-ig, megjelölve ezáltal költőelődöket és egyfajta költészeti hitvallást a kérdésben: „megfigyelted már a flamingó térdét [...] miért gondolod hogy rilke mária után / néked már nem feladatod szemmel / tartani a rózsaszínbe mint olyanba vackolt / vacogó semmit”. A flamingó, amely Tolnai műveiben szintén központi motívum, azonban nem csak a térde miatt, Rilke és Donne verse okán lesz játékba hozható, hanem a kisebbségi lét analógiájaként is értelmeződik. A *Veszprémi versben* azon túl, hogy megtudjuk, az észéki zsiráf „elpusztult valahol balkán és európa között” – mely kijelentéssel Európa és a Balkán végérvényesen szembekerül egymással –, a flamingók sorsa a kisebbség sorsához válik hasonlatossá. A veszprémi állatkert flamingói ugyanis nem szaporodnak, mert nincsenek elegenden, így ahhoz, hogy fönmaradjanak, tükröteremre lenne szükségük. Tolnai hasonlónak látja a kisebbség helyzetét, így a tükrökkel azonos feladattal ruházná föl önmagát, s más „kisjugoszláviai” költőket: „a kisebbségi költőknek is tán éppen ez lenne a feladatuk / tükröteremmé lenni [...] biztosítani a tömeg illúzióját / a maradáshoz.” A kisebbségi perspektíva azokban a szövegekben is fel-felbukkan, ahol a határátkelés vagy a Pestre érkezés, illetve a Pilinszkyvel való találkozás ábrázolódik. A *Pilinszky kiskanala* című szövegben a lírai én észreveszi Pilinszkyt az Abbázia kávéházban, nem szól hozzá, hanem nézi, ahogy a költőtárs nem issza, csak kevergeti kávéját, majd mikor Pilinszky „elviharzik”, odamegy az asztalhoz, és mintegy ereklyeként elteszi a kiskanalat. Csakhogy a fizetésnél zsebéből kicsúszik a kanál, földre hullik, a pincér ítélete pedig kellően megalázó: „már ezeket a vacak kiskanalakat is lopni kezdték / a jugoszlávok”.

Azt azonban, hogy mit jelent jugoszláviai magyarnak lenni és az ország felbomlását végigélni, főként az azzal járó veszteséget, talán legjobban az *Adriadalom* című zárószöveg mutatja meg. Az *Adriadalom* kötetbeli helyére azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert 1991-ben íródott, tehát a korábbi szövegekhez tartozik, ám mégis ez zárja a *Balkáni babém*-t, s mivel motívumok, sőt konkrét jelenetek is megidéződnek a kötet többi verséből, kissé mintha a szövegek montázsát alkotná a záróvers. Az életmű alakulástörténetére is vannak benne utalások: „lásd árvasáth című könyvecskémet” vagy „közben megírtam a gyönggyel töltött / browningot”. Csáth, Kosztolányi, akik korábbi versekben is szerepeltek a *Balkáni babéron* belül is, szintén képviseltetik magukat, felbukkan a gobelinező katona (*A keserű váróterem*), de az Abbázia neve is megjelenik, felidézve Pilinszkyt és a kiskanalat, s a vers középpontja a kötetben is állandóan visszatérő Adria. „Csak a tenger paszszol a nagy a legnagyobb lila horoghoz” – szól a vers, és azt, hogy a legkisebb horog is henteskampó, csak a szöveg vége felé lehet megérteni igazán. Az Adria mindenkié Jugoszláviában, és amint a népek egymás ellen fordulnak, a tenger sem maradhat közös, s a Vajdaságtól végleg elszakítatik. Tolnai számára az elszakítás problémája nem csak azért válik megkerülhetetlenné, mert „azúr nélkül egy tapodtat se tud mozdulni a költészetben”, hanem mert az Adria szétszakítása szimbólummá lesz. Ahogyan a „legnagyobb lila horogra” azért volt szükség, mert csupán

ez volt elég erős „ahhoz hogy magával emelje rántsa szakítsa az egészet / külsőségeivel – belsőségeivel az egész adriát”, úgy a háború azt eredményezi, hogy „naponta aggatták egymást henteskampóra / ezek a testvérnépek”. A horog és a kampó, a szétszakítás és a gyilkolás azúr háttér előtt játszódik, vagy az azúrért, az azúrban, amelyet éppúgy lőnek, mint az ellenséget: „magát a tengert lőtték [...] magát a tengert csak úgy valami különös dühvel / az azúrt / *Az Úr-t* mert egyfajta vallásháború is folyik / úgy gondolják ha másét lövik nem a sajátjukat lövik”.

Saját és idegen így válik eggyé az Adria szimbólumában, egy olyan kötetben, amely a délszláv háborúkat nem feldolgozza, hanem annak lenyomata. A babér nem jelenthet dicsőséget, itt nincsenek győztes hadvezérek, de van közös múlt, közös gyökerek és az azúr tenger. Noha az első megjelenéstől számítva eltelt tizenhárom év, a szövegek erején ez nem sokat változtatott, Tolnai Ottó versei olyan gazdagsággal bírnak, amely nemhogy elviseli, hanem követeli az állandó újraolvasást. (*Jelenkor*)

GOROVE ESZTER

Élő anyag

ERDŐS VIRÁG: EZT IS EL

Egy újszerű lírai hang, egy sajátos versnyelvi ábrázolásmód önmagunk és környezetünk újraértésének ígéretével kecsegtethet. Ez a lehetőség azonban hamar elvárássá válik, amint kiderül, hogy a művek közéleti témákra reflektálnak. Főként, ha azok robbanásszerűen érkeznek, hiszen akkor hagyjanak nyomokat, rendezzék át környezetüket, okozzanak sebeket: úgy romboljanak, hogy azzal valami mást, lehetőleg jobbat építsenek fel. Az utóbbi évtizedek közéleti versei aligha tudtak min-dennek maradéktalanul eleget tenni, s a kritika ezen panaszáin Erdős Virág *ezt is el* című kötete sem enyhít. A kortárs közéleti költeményekkel szembeni elvárásaink lassan igazodnak ahhoz a belátáshoz, hogy mára hiábavalóvá vált a költőben társadalmi szószólót, a költészetben pedig a történelmi érvényű megszólalás lehetőségét keresni. Az *ezt is el* rámutat arra, hogy ennek ellenére a költészet nem hagyta el a közéleti terepét, sőt, immár másként és máshonnan is megközelíti azt.

„Rímekkel megfejelt, katatón ritmusban elősorolt veszteséglisták” – írja az *ezt is el* ben szereplő verseiről Erdős (Urfi Péter: „*Súlykolják kifulladásig*”, <http://magyamarancs.hu/konyv/sulykoljak-kifulladasig-85083>). Ezzel a kijelentésével nem csupán elé megy az imént summázott kritikai szövegeknek, hanem olvasási és értelmezési javaslatot is felkínál. A kötetben található versek „katatón ritmusa” a limerickeket, bökverseket, makámákat, mondókákat és a rigmusos közköltészeti hagyományokat idézik fel, melyek játékosan, improvizatívan, néha könnyeden, máskor virtuózan bánva a nyelvvel állítanak elő sűrű, strukturális állandóságon és rímkényszeren alapuló, ütemes lüktetésű strófákat, sorokat. Az *ezt is el* ben ehhez a ritmikai játékosághoz és szerkezeti leszabályozottsághoz a hiányzóknak vélt szociális és emberi értékek megjelenítése révén olyan erőteljes közéleti témák kapcsolódnak, mint az emigrá-